

НАПРЯМ 11. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-374-6-45>

КОНТРАХОДИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ

Білецький Є. В.

*аспірант кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Національного авіаційного університету
м. Київ, Україна*

На порозі XXI століття міжнародне співтовариство зіштовхнулося з низкою новітніх викликів, що створюють чимало перешкод на шляху не просто демократизації суспільно-правових відносин, а і подальшого розвитку людства. Сучасні міжнародні відносини та збройні конфлікти між державами вимагають, з одного боку, ґрунтовного теоретичного осмислення, з іншого – кардинальних політичних рішень. За таких обставин на перший план виходять проблеми забезпечення основних права та свобод людини, взаємодія міжнародного співтовариства в цілому, яке у даному контексті означає розробку ефективних засобів реалізації міжнародно-правової відповідальності та примусових заходів серед яких важливе місце займають контрзаходи. Для об'єктивної оцінки впливу контрзаходів у системі міжнародно-правової відповідальності вбачається доцільним дослідити еволюцію цього поняття, який набув поширеності у доктрині сучасних міжнародних правовідносин.

Сам термін «контрзаходи» був введений в міжнародно-правовий обіг арбітражним рішенням 1979 р. У справі США проти Франції про Угоду про повітряне сполучення. Зокрема у ньому зазначалося: «Якщо виникає ситуація, яка, на думку однієї держави, представляє порушення міжнародного зобов'язання іншою державою, то перша держава має право в межах, встановлених загальними нормами міжнародного права щодо застосування збройної сили, відстоювати свої права за допомогою контрзаходів» [1]. При цьому арбітраж підкреслив, що застосування контрзаходів має відповідати певним умовам. Цей інститут відкриває значні можливості для зловживань, особливо зважаючи на нерівні можливості його застосування різними за могутності державами. Тому

міжнародне право головну увагу приділяє визначенню умов і обмежень, які зводили б до мінімуму можливості зловживання.

Відсутність чітких конвенційних чи кодифікованих міжнародно-правових норм, які б торкалися питань мирного врегулювання різноманітних спорів між державами, застосування контрзаходів та міжнародного примусу, зумовила довготривалу і кропітку роботу Комісії з міжнародного права ООН, спрямовану на розробку Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння.

У процесі розробки Комісією проєкту таких Статей було виокремлено два самостійні напрямки роботи – розробка процедур мирного врегулювання спорів між державами, пов'язаних із вчиненням однією з них міжнародно-протиправного діяння, та регламентація застосування контрзаходів у відповідь на такі діяння [2, с. 437]. Слід зазначити, що Комісія Міжнародного права ООН в ході своєї роботи над вищевказаним проєктом досить тривалий час використовувала термін «санкції» щодо примусових заходів, вжитих у відповідь на протиправне діяння. І лише на завершальному етапі було вирішено замінити його терміном «контрзаходи». Однією з причин такої заміни стала судова практика, і зокрема, рішення Міжнародного Суду ООН у справі про дипломатичний та консульський персонал США в Тегерані (1986 р.). Нарешті 12 грудня 2001 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію A/RES/56/589, що в якості додатка містить Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Цей документ не є обов'язковим джерелом міжнародного права, а отже й обов'язкової юридичної сили не має, його положення мають рекомендаційний характер. Хоча вони все ж таки отримали загальносвітове визнання як звичаєві норми міжнародного права, про що свідчить активне посилання на Статті міжнародних судових та арбітражних установ.

У «Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» 2001 р. контрзаходам присвячена Глава II Частини II «Імплементация міжнародної відповідальності держав», в якій встановлюється порядок застосування контрзаходів у правових рамках, визначаються обмеження на прийняття контрзаходів, щоб уникнути зловживання даними заходами. Держави мають право застосовувати контрзаходи лише стосовно держави, яка порушила міжнародні зобов'язання і тільки в тому випадку, коли держава-правопорушник відмовляється добровільно виконати зобов'язання, що дозволяє говорити про контрзаходи як засіб забезпечення реалізації відповідальності держави. Безпосередньо сам текст Статей не розкриває поняття контрзаходів, фактично дозволяючи визначати їх виходячи із усталеної практики міжнародних правовідносин як односторонні примусові заходи потерпілої держави щодо держави-правопорушниці з

метою забезпечення виконання зобов'язань, які випливають з правовідносин відповідальності [3].

В практичному обігу найбільш часто застосованими контрзаходами сьогодні можна назвати обмеження економічного (підвищення митних зборів, обмеження імпорту, введення ліцензування або квотування зовнішньоекономічних операцій) та політичного характеру (позбавлення або обмеження дипломатичних привілеїв та імунітету офіційних представників держави порушники, відкликання свого посла, денонсація договору, відміна запланованих візитів керівників цієї держави, розрив дипломатичних відносин тощо).

Не можна не згадати професора міжнародного публічного права паризького університету Д. Алланда, який у своїх працях зазначав, що «контрзаходи – механізми приватного правосуддя, які існують, насамперед через брак відповідних міжнародних інституцій; вони перетинаються з інститутом відповідальності, впливають на нього, втім не витікають безпосередньо з нього» [4].

Сучасна правова доктрина розглядає поняття контрзаходів у сукупності з таким поняттям як «санкції», яке однозначно є більш вживаним та звичним у практичній площині. Проте що стосується їх суті, то на думку деяких юристів-міжнародників, державних діячів та політологів наведені терміни є синонімами, натомість інші вважають їх поняттями, що означають різні правові явища. Відразу окреслимо нашу точку зору, що дані терміни не є еквівалентними один одному. Різниця між ними полягає у масштабі та суб'єктах їх застосування.

Погоджуємося з думкою Ю. Малишевої, що причина такого різноманіття думок пов'язана з неоднаковими підходами до визначення природи та цілей санкцій. Додаткові труднощі зумовлює той факт, що термін «примусові заходи», який використовується в Статуті ООН, сьогодні в офіційних документах Ради Безпеки іменується не інакше як «санкції», незважаючи на те, що у тексті Статуту термін «санкції» не використовується взагалі [3, с. 47].

Розглянемо точку зору іноземних вчених з приводу цього питання. Так, професор А. Кассезе звертає увагу на те, що набула поширення практика запровадження санкцій міжнародними організаціями, в тому числі як реакція на широкомасштабні порушення міжнародного права. При цьому А. Кассезе наголошував, що в той час як контрзаходи вживаються окремими державами, санкції є колективними заходами реагування і носять інституційний характер [5]. Так, Е. Цоллер вважає, що в сучасному міжнародному праві використання термінів «контрзаходи» та «санкції» має певні відмінності. На противагу контрзаходам санкції – більш конкретні заходи. Контрзаходи – це тимчасові дії які носять примусовий характер, в той час як санкції мають остаточну юридичну силу та каральні властивості. До того ж, санкції мають публічний

характер, спрямований на інші країни, якого не мають контрзаходи. І ті, й інші виступають у якості відповіді на протиправну поведінку у міжнародному праві, але санкції справляють на порушника, який не виконує зобов'язання, ультимативний та остаточний вплив [6, с. 75].

Представники національної правової доктрини теж мають власну позицію із даного питання. Зокрема Ю. Блажевич стверджує що «можна говорити про певну тотожність між термінами «санкції» й «контрзаходи», але з певними зауваженнями. Термін «контрзаходи» більш точно відповідає реаліям міжнародного життя, бо підкреслює вимушеність застосування відповідних заходів (тобто у відповідь на міжнародно-протиправне діяння, відмову ліквідувати його наслідки) в той час як поняття «санкція» ставить наголос саме на каральному, примусовому аспекті таких дій» [7, с. 144].

Таким чином, контрзаходи є різновидом примусових заходів в рамках міжнародного права суть яких полягає у правомірних заходах примусу, що застосовуються потерпілими чи іншими державами до держави, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння. Тобто контрзаходи є частиною внутрішньої політики держави з метою захисту їх законних прав та інтересів, відшкодування заподіяної шкоди або відновлення порушеного міжнародного правопорядку.

Література:

1. UN Reports of International Arbitral Awards. Recueil des sentences arbitrales. Vol. XVIII. 542. P. 443.
2. Crawford J. Revising the Draft Articles on State Responsibility. European Journal of International Law. 1999. Vol. 10. № 2. P. 435–460.
3. Малишева Ю. В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою безпеки ООН: дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 / Інститут держави і права імені В. М. Корецького. Київ, 2016. 253 с.
4. Alland D. Countermeasures of General Interest. European Journal of International Law. 2002. Vol. 13. № 5. P. 1226.
5. Cassese A. International Law – Oxford: Oxford University Press, 2001. P. 234.
6. Zoller E. Peacetime Unilateral Remedies: An Analysis of Countermeasures. New York: Transnational Publishers, 1984. 106 P.
7. Блажевич Ю. Ю. Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.11 / Українська академія зовнішньої торгівлі. Київ, 2006. 219 с.